

Endnotes

Kommunisering och värdeformsteori

Inledning¹

Arbetsproduktens värdeform är den mest abstrakta men också den mest allmänna formen för det borgerliga produktionssättet, vilket härigenom erhåller sin historiska karaktär som ett särskilt slags samhällelig produktion.²

I *Endnotes* nr 1 [2008] beskrev vi kommuniseringsteorins framväxt i Frankrike under åren efter maj 1968. Följande text [...] verkar inom detta kommuniseringsperspektiv, men vilar också i hög grad på utvecklingen inom den marxiska värdeformsteorin i allmänhet, och då i synnerhet på den ”systematiskt-dialektiska” tendens som har vuxit fram under senare år.³

Marx var tydlig med att vad som utmärkte hans angreppssätt, och som gjorde det till en kritik snarare än en vidareutveckling av den politiska ekonomin, var analysen av värdeformen. I sin berömda presentation av ”Varans fetischkaraktär och dess hemlighet” skriver han:

¹ Vi tackar tyska kamrater, i synnerhet D.D. och Felix från *Kosmoprolet*, för de nyttiga kommentarer de bidrog med då denna artikel befann sig på skisstadiet.

² Marx, *Kapitalet. Första boken*, Lund 1969, s. 70n. Vi har justerat snart sagt alla Marx-citat utifrån de textkritiska utgåvorna i *Marx-Engels Gesamtausgabe*. Red.

³ En långtifrån fullständig lista över dessa författare skulle här innefatta Chris Arthur, Hans-Georg Backhaus, Werner Bonefeld, Riccardo Bellofiore, Michael Eldered, Michael Heinrich, Hans Jürgen Krahl, Patrick Murray, Moishe Postone, Helmut Reichelt, Geert Reuten, Ali Shamsavari, Felton Shortall, Tony Smith och Michael Williams.

Den politiska ekonomin har visserligen, om också ofullständigt, analyserat värde och värdestorlek och upptäckt det innehåll som är dolt i dessa former. Men den har aldrig ens uppställt frågan, varför alltså arbetet framträder i värdet och arbetets tidsmängd visar sig i arbetsproduktens värdestorlek.⁴

Trots sådana uttalanden av Marx spelade inte sambandet mellan värdeform och fetischism – den omkastning som resulterar i att människor behärskas av resultatet av deras verksamhet – någon större roll för tolkningen av *Kapitalet* förrän på 1960-talet. Istället betonade redogörelserna för ”Marx ekonomiska teori” de till synes enkla resonemangen från de första två avsnitten i *Kapitalets* första kapitel, där arbetet identifieras som varornas bakomliggande värde. Kapitlets två sista avsnitt – om värdeform och fetischism – sågs i allmänhet som ett mer eller mindre invecklat sätt att beskriva marknaden och avklarades snabbt. Det varsamma sätt på vilket Marx särskilde sin uppfattning ifrån Ricardos klassiska politiska ekonomi förblev därmed utforskat.⁵

När marxister framhöll ”arbetsvärdeläran” gjorde de det i termer av värdesubstansens och värdemängdens kvantitet, snarare än värdets kvalitativa *form*. I motsats till den neoklassiska revolutionen inom den borgerliga ekonomiska vetenskapen, som förkastade arbetsvärdeläran, lutade marxisterna åt att hålla fast vid den klassiska ståndpunkt enligt vilken arbetet är värdets substans samt att värdet är det arbete som är förkroppsligat i varan. Men likt de klassiska politiska ekonomerna underlät dessa marxister att rikta sin uppmärksamhet mot det säregna med den samhällseliga redu-

⁴ Marx, *Kapitalet. Första boken*, s. 69f.

⁵ Samtidigt tycktes Marx själv medge att hans analys av varuformen var problematisk, vilket föranledde honom att skriva minst fyra versioner av det resonemang den vilar på. Det finns påtagliga skillnader mellan framställningen av värdet i *Grundrisse, Urtext, Till kritiken av den politiska ekonomin*, den första utgåvan av *Kapitalet* med sitt appendix, och den andra utgåvan av *Kapitalet*, och de senare versionerna kan knappast i alla avseenden betraktas som förbättringar av de tidigare. De något mer lättfattliga senare framställningarna, som Marx utvecklade som svar på det faktum att till och med hans närstående hade svårt att förstå honom, gick i själva verket miste om några av de dialektiska finesserna och motiverade därmed en mer vänsterricardiansk läsning av *Kapitalet*, som skulle komma att bli dominerande inom arbetarrörelsen. Se Hans-Georg Backhaus, ”Zur Dialektik der Wertform” [1969] (engelska version: ”On the dialectics of the value-form”, *Thesis Eleven* nr 1, 1980); Helmut Reichelt, ”Why did Marx conceal his dialectical method”, i Werner Bonefeld m.fl., *Open Marxism* vol. 3, London 1995.

ceringsprocess som är ett villkor för att sådana kvantitativa storheter överhuvudtaget ska kunna jämföras. Detta innebär att de inte heller frågade sig varför arbetet framträder i sin produkts värdeform, och vilket slags arbete som kan framträda på detta vis. Men som Marx påpekar är det bara genom en förståelse av värdeformens komplexitet som det blir möjligt att förstå de efterföljande penning- och kapitalformerna, liksom hur mänsklig verksamhet antar kapitalackumulationens form.

För Marx är värdeformen ett uttryck för arbetets dubbelkaraktär under kapitalismen – som konkret arbete framträder det i varans bruksvärde och som abstrakt arbete framträder det i värdeformen. Även om abstrakt arbete är historiskt specifikt för kapitalismen innebär oförmågan att tydligt skilja mellan dessa arbetets båda sidor att värdeformen tas för ett uttryck för enkelt, naturligt mänskligt arbete som sådant. Arbetet förstått som värdets innehåll eller substans betraktas då som fysiologiskt arbete, något som är oberoende av dess samhällsliga form. Här antas substansen vara något som är naturligt inneboende i föremålet, men för Marx är abstrakt arbete och värde mer säreget än så. Värde är ett förhållande eller en process som utvecklar och upprätthåller sig självt genom olika former – i ena stunden pengar, i nästa de varor som utgör arbetsprocessen (inklusive varan arbetskraft), därefter varuprodukten och till sist pengar igen – samtidigt som det ständigt upprätthåller förhållandet mellan dess penningform och dess varuform och vice versa. För Marx är alltså värdet varken det arbete som förkroppsligats i varan eller någon orörlig substans, utan snarare det förhållande eller den process som härskar över dem som det upprätthålls av – en substans som på en och samma gång är ett subjekt. Likväl uppfattade den ortodoxa marxistiska traditionen aldrig att ”abstrakt arbete” var ett särskilt samhällsligt och historiskt omformande av en del av den mänskliga verksamheten som innebär att människor förvandlas till en resurs för den gränslösa utökningen av denna aktivitet och dess resultat såsom ett mål i sig själv. Att uppfatta värdet som blott en form vilken pådyvlats ett simpelt oproblemiskt innehåll genom det privata ägandet av produktionsmedlen gick hand i hand med en idé om socialismen som en statsledd variant av en industriell arbetsdelning, som i allt väsentligt liknar den som under kapitalismen organiseras av marknaden.

Så sett skulle det arbete som kapitalismens marknadsformer begränsar under socialismen bli samhällets medvetna organiseringsprincip.

Ett viktigt undantag från den traditionella marxismens försummande av värdeformen och fetischismen var den ryske ekonomen Isaak I. Rubin. I ett banbrytande verk från 1920-talet framhöll han att ”fetischismteorin är per se grunden för hela Marx ekonomiska system och i synnerhet för hans värdeteori”,⁶ och att det abstrakta arbetet förstått som värdets innehåll inte är ”något som formen häftar vid utifrån. Snarare ger innehållet genom sin utveckling upphov till den form som redan låg latent i innehållet”.⁷ Men Rubins arbete, som tystades i Ryssland, förblev mer eller mindre okänt. Ortodoxin – den ”marxistiska politiska ekonomin” – motsatte sig inte det faktum att borgerliga kritiker i allt väsentligt såg Marx som en efterföljare till Ricardo. Istället försvarades han på just denna grund: att på ett riktigt sätt ha knutit ihop Ricardos fastställande av arbetet som värdets innehåll och arbetstiden som dess mått; till detta lade man endast en mer eller mindre vänsterricardiansk utsugningsteori. Så sett framstår arbetet som något som av en nästintill naturlig orsak befinner sig i produkten, och utsugningen som en fråga om denna produkts fördelning: sålunda är ”lösningen” på kapitalismen att arbetarna, med hjälp av staten eller något annat medel, vänder denna fördelning till sin egen fördel. Om utsugning är en fråga om vad en parasiterande härskarklass räknar av från samhällsprodukten, så behöver inte heller socialismen innebära några väsentliga förändringar av varuproduktionens form, utan kan istället blott överta den, avskaffa den parasiterande klassen och rättvist fördela resultatet.

En gemensam bakgrund

Utelämnandet av form och fetischism i läsningen av *Kapitalet* kom inte att utmanas på allvar förrän vid mitten av 1960-talet genom ett antal ansatser som – bland annat genom återupptäckten av Rubin – i olika sammanhang

⁶ Isaak Rubin, *Essays on Marx's theory of value*, Montréal 1973, s. 5. Vår övers.

⁷ Rubin, a.a., s. 117. Riccardo Bellofiore har visat att Rosa Luxemburg var ett annat undantag från de traditionella marxisterna i det att hon noga uppmärksammade värdeformen. Se hans introduktion till *Rosa Luxemburg and the critique of political economy*, London 2009, s. 6.

betecknats som "värdeformsteori". Diskussionerna kring värdeformens subtiliteter, kring metodfrågan, kring frågan om Marx inställning till Hegel och så vidare växte alltså fram samtidigt som kommuniseringsteorin. Både värdeforms- och kommuniseringsteorin är uttryck för ett missnöje med de vedertagna Marxtolkningarna och förkastar således den "ortodoxa" eller "traditionella" marxismen.⁸ För oss finns en inneboende överensstämmelse mellan värdeforms- och kommuniseringsteorin som kan vara ömsesidigt berikande. Vi ska här granska de båda strömningarnas historiska paralleller och beröringspunkter.

Från mitten av 1960-talet till slutet av 1970-talet kännetecknades kapitalismen globalt sett av intensiv klasskamp och radikala samhällsrörelser: från de urbana revolterna i USA till upproriska strejker i Polen, via studentrörelser och "ungdomsrevolt" samt störtandet av valda och icke-valda regeringar genom proletära oroligheter. Överenskomna arbetsförhållanden liksom familj, kön, sexualitet, psykisk hälsa och människans förhållande till naturen ifrågasattes genom ett allmänt och samhällsomfattande ifrågasättande. Nära knutet till dessa kamper mynnade efterkrigstidens högkonjunktur ut i en kapitalistisk ackumulationskris som präglades av hög inflation och stigande arbetslöshet. För många föreföll det revolutionära överskridandet av kapitalismen och dess pseudo-alternativ i öststaterna stå på dagordningen.

Framväxten av såväl värdeformsteorins kritiska marxism som kommuniseringsteorin förutsatte dessa kamper och de revolutionära förhoppningar som de alstrade. Liksom dessa två tendenser växte fram samtidigt avtog de samtidigt som den kampväg de var en produkt av. Snarare än att leda till en intensifiering av av kamperna och utveckla dem i en revolutionär riktning gav 1970-talets ackumulationskris upphov till en radikal omstrukturering av kapitalismen genom vilken rörelserna och de revolutionära utsikter som var

⁸ "Ortodoxi" har kommit att få betydelsen "dogmatisk marxism". Lukács gjorde ett intressant försök att vinna tillbaka ortodoxibegreppet genom påståendet att det enbart åsyftar metoden. Kanske är det denna oklarhet kring betydelsen av termen "ortodoxi" som har fått kritiska marxister att istället välja begreppen "världsåskådningsmarxism" och "traditionell marxism" för att hänvisa till de vedertagna Marxtolkningarna som de önskat omstöta. Här kommer vi å vår sida att växelvis använda termerna "ortodox" och "traditionell" marxism.

knutna till dem helt och hållet besegrades. Omstruktureringen ledde till att dessa diskussioner till stor del hamnade i skymundan. På samma sätt som kommuniseringsdiskussionen växte fram i Frankrike under tidigt 1970-tal men tynade bort under 1980- och början av 1990-talet varefter den nyligen återuppstått, är det samtida intresset för ”systematisk dialektik” i mångt och mycket en återgång till 1970-talets debatter om värdeformen efter en period av relativ tystnad.

Kommunisering

Det är inte *enheten* mellan de levande och verksamma människorna och de naturliga, oorganiska betingelserna för deras ämnesomsättning med naturen, och därmed deras tillägnelse av naturen, som fordrar en förklaring eller är resultatet av en historisk process, utan *åtskillnaden* mellan dessa oorganiska betingelser för den mänskliga tillvaron och denna verksamma tillvaro, på det sätt som denna åtskillnad existerar fullt utvecklad först i förhållandet mellan lönearbete och kapital.⁹

Kommuniseringsteorin växte fram som en kritik av de olika uppfattningar om revolutionen som ärvts från den Andra och Tredje internationalens marxism i arbetarrörelsen, liksom från dess dissidentströmningar och oppositioner. Erfarenheterna av de misslyckade revolutionerna under 1900-talets första hälft föreföll resa den avgörande frågan om huruvida arbetare kan eller bör utöva sin makt genom partiet och staten (leninism eller den italienska kommunistiska vänstern) eller genom en form av organisering inom produktionens område (anarkosyndikalism eller den tysk-holländska kommunistiska vänstern). En del menade att tillfället för att genomföra revolutionen inte hade missats i Tyskland, Italien eller Spanien på grund av avsaknaden av ett parti (eller av den rätta sortens parti), medan andra tvärtom hävdade att det var just partiet eller en ”étatistisk”, ”politisk” uppfattning om revolutionen som misslyckades i Ryssland och spelade en negativ roll vid andra tillfällen.

De som utvecklade kommuniseringsteorin vände sig emot att frågan om revolutionen ställdes i termer av organisationsformer, och inriktade sig istället

⁹ Marx, *Grundrisse: ett urval*, Stockholm 2010, s. 229.

på att begripa revolutionen i termer av dess *innehåll*. Kommuniseringen implicerade ett förkastande av synen på revolutionen som en händelse där arbetarna tar makten, följt av en övergångsperiod; istället betraktades revolutionen som en rörelse präglad av arbetarnas vidtagande av omedelbart kommunistiska åtgärder (såsom fri utdelning av varor [goods]) för såväl deras egen vinning som för att krossa kontrarevolutionens materiella grund. Om bourgeoisien efter en revolution är exproprierad, men arbetare förblir arbetare, delaktiga i en produktion uppdelad i skilda företag – som därmed utgör de arbetsplatser produktionen av deras livsnödvändigheter är beroende av – samtidigt som de bedriver handel med andra företag, så gör det egentligen ingen större skillnad att handeln bedrivs av arbetarna själva eller får sina främsta riktlinjer från en ”arbetarstat”: det kapitalistiska innehållet lever kvar och förr eller senare kommer den bestämda kapitalistrollen eller -funktionen att åter göra sig gällande. I motsats till det skulle revolutionen förstådd som kommuniseringsrörelse krossa samtliga kapitalistiska kategorier genom att upphöra att konstituera och reproducera dem: handel, pengar, varor, de skilda företagens och statens existens samt – mest avgörande – lönarbetet och arbetarklassen själv.

På så sätt växte kommuniseringsteorin delvis fram ur insikten att man genom att ställa en annan uppsättning organisatoriska former mot den leninistiska partistatsmodellen – demokrati, den antiauktoritära formen, rådsformen – inte gått till roten med problemet. Detta nya sätt att föreställa sig revolutionen uppstod delvis ur former som utmärkte klasskampen under denna period – sabotage, olovlig frånvaro och andra former av arbetsvägran – och ur de sociala rörelserna utanför arbetsplatserna, vilka alla kan betraktas som ett förkastande av arbetets eller arbetaridentitetens affirmation som revolutionens grundval. Kommuniseringsbegreppets utveckling kom att spurras betydligt av den Situationistiska internationalen (SI), vars syn på en total revolution med rötterna i vardagens förändring hade uppmärksammat och teoretiserat de nya behov som kamperna gav uttryck för och som senare skulle komma att ses som det främsta föregripandet av och uttrycket för andan hos händelserna i Frankrike 1968.

Om kommuniseringsbegreppet i en mening var ett resultat av sin tids kamper och utveckling så kan inte det faktum att den franska miljön för-

mådde att formulera det skiljas från ett visst återvändande till Marx, i synnerhet inte från upptäckten och spridandet av ”den okände Marx” genom texter som *Grundrisse* och ”Den omedelbara produktionsprocessens resultat”. Innan dessa texter blev tillgängliga mot slutet av sextioalet hade SI och andra kritiker av den ortodoxa marxismen ofta förlitat sig på den tidige Marx i texter som *Ekonomisk-filosofiska manuskript* (1844). Till och med i SI:s och Frankfurtskolans fall, vilka också använde sig av en fetischism- och förtingligandeteori hämtad från *Kapitalet*, skedde detta med Lukács som förmedling och inte genom en noggrann läsning av *Kapitalets* tre böcker. Den mogna kritiken av den politiska ekonomin i dess helhet tenderade alltså att lämnas kvar i den traditionella marxismens händer. Som vi redan anmärkt, förbisåg man inom ramen för denna positivistiska tolkning i stort relevansen av Marx beskrivning av sitt verk som en kritik av den politiska ekonomin, samt betydelsen av värdeformen och fetischismen. De texter som nyligen hade gjorts tillgängliga, såsom *Grundrisse*, undergrävde de traditionella läsningarna och gjorde det möjligt att se den mogna kritikens radikalitet.

Genom sitt marginella förhållande till den ortodoxa marxismen befann sig de som kände igen sig i den vänsterkommunistiska kritiken av bolsjevismen och av det som skett i Ryssland i en fördelaktig position för att läsa de nya texterna av Marx. I ett franskt sammanhang var Jacques Camatte och tidskriften *Invariance* vars första nummer utkom 1968 av stor betydelse. Samtidigt som man tenderade att öppna upp arvet från den bordigistiska italienska vänsterns historia för både den tysk-holländska vänsterns erfarenheter och utvecklingen av samtidens kamper var *Invariance* även platsen för en originell Marxläsning. I sitt enda samarbete med Camatte översatte Roger Danville *Grundrisse* och ”Den omedelbara produktionsprocessens resultat” till franska, och satte därmed käppar i hjulet för den althusserianska antihegelianska Marxtolkning som dominerade i Frankrike. I *Invariance* publicerade Camatte en betydelsefull kommentar till dessa texter.¹⁰

¹⁰ Jacques Camatte, ”Capital et Gemeinwesen”, *Invariance*, serie 1, nr 2, 1968 (engelsk version: *Capital and community: The results of the immediate process of production and the economic works of Marx*, London 1998).

I den franska diskussionen efter 1968 spelade Camattes text en roll som kan liknas vid den roll som Roman Rosdolskys *Kapitalets tillkomsthistoria* samtidigt spelade i de kommande diskussionerna i Tyskland.¹¹ Båda lutar sig mot citat för att introducera och utforska betydelsen av de texter av Marx som vid denna tid endast var kända för en minoritet. Rosdolsky erbjuder en omfattande studie av *Grundrisse*, medan Camattes mindre systematiska presentation grundar sig på andra manuskript av Marx, i synnerhet ”Den omedelbara produktionsprocessens resultat”. Trots att Camatte lyfter fram förtjänsterna med Rosdolskys bok¹² kvarstår en skillnad mellan dem på så vis att Rosdolsky i slutändan reducerar *Grundrisse* till en simpel förberedelse till *Kapitalet*, medan Camatte snarare vill visa på vilket sätt det tillsammans med de andra utkasterna till *Kapitalet* pekar bortom den uppfattning som marxister skapat sig utifrån de senare verken. Camatte uppmärksammade det faktum att de olika sätt på vilka Marx introducerade och utvecklade värdekategorin i kritiken av den politiska ekonomins olika versioner hade betydelse bortom en allt bättre framställning. Några av de tidigare analyserna lyfter nämligen fram aspekter såsom värdets historiska autonomisering, definitionen av kapitalet som värde i rörelse samt subsumtionskategorins betydelse på ett sätt som inte är lika påtagligt i de publicerade versionerna. I Camattes läsning av de då nyligen tillgängliggjorda texterna finns en insikt om att följderna av Marx kritik av den politiska ekonomin är långt radikalare än vad den positivistiska marxistiska tolkningen kunnat föreställa sig.¹³

I Camattes verk finns ett fascinerande brott med traditionella marxistiska antaganden, vilket blir tydligt i kontrasten mellan hans ursprungliga kom-

¹¹ Roman Rosdolsky, *Kapitalets tillkomsthistoria*, Lund 1974, urspr. *Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen "Kapitals"* (1968).

¹² Likväl förebrår Camatte Rosdolsky för att han ”aldrig kommer så långt att han klarlägger det vi idag anser vara fundamentalt: att kapitalet är värde i rörelse, på väg att bli människan”. Se Jacques Camatte, *Capital and community*, London 1998, s. 163. (Översatt från engelskan. Ö.a.)

¹³ Detta är en typ av läsning av *Grundrisse* som senare kom att identifieras med Negri. Vissa menar att dennes tidiga verk har Camatte att tacka för vissa saker. Vad man än må säga om den autonomistiska politikens ambivalens, är det påfallande att kapitlet ”Kommunism och övergång” i Negris *Marx beyond Marx* (1978) i allt väsentligt argumenterar för kommunisering.

mentar från mitten av sextioalet och de anteckningar han lade till i början av sjuttioalet. Medan hans tidigare kommentarer brottas med den klassiska marxistiska teorin om övergångsperioden, kan vi i de senare anteckningarna se hur denna teorins antaganden kullkastas.¹⁴ Sålunda avslutar Camatte sina anmärkningar från 1972 med ett rop efter kommunisering:

Nästintill samtliga människors uppror mot hela det kapitalistiska samhället, de sammanfallande kamperna mot kapitalet och arbetet, är två aspekter av samma verklighet: det vill säga att proletariatet måste kämpa mot sitt eget herravälde för att på så sätt kunna avskaffa sig självt som klass och för att avskaffa kapitalet och klasserna. När segern är säkrad över hela världen kommer den universella klass som verkligen konstitueras (vilket enligt Marx motsvarar partiets födelse) under en väldig process som föregår revolutionen i dess kamp mot kapitalet – en klass som förändrats på ett psykologiskt plan och som förändrat samhället – att upphöra att existera, eftersom den härmed övergår till att utgöra mänskligheten. Då finns inte längre några grupper som står utanför den. Kommunismen kan således utvecklas fritt. Den *lägre socialismen* uteblir helt och den proletära diktaturens fas reduceras till den kamp som bedrivs för att avskaffa det kapitalistiska samhället, kapitalets makt.¹⁵

För de flesta efterföljande kommuniseringsteoretikerna kom de tidigare otillgängliga skrifterna av Marx att bli grundtexter. *Grundrisse*-översättningen och dess nu så kända ”Fragment om maskiner” utgör en viktig källa till Gilles Dauvés prototypiska argument för kommunisering.¹⁶ I detta fragment beskriver Marx hur kapitalet i sin strävan efter att förlänga merarbetstiden reducerar den nödvändiga arbetstiden till ett minimum genom ett massivt

¹⁴ I en kommentar till sin tidigare tanke om ”kommunismens formella herravälde” skriver Camatte: ”periodisering mister idag sin giltighet; därför kommer kommunismen att förverkligas snabbare än vad man tidigare trott. Slutligen måste vi understryka att kommunismen varken utgör ett produktionssätt eller ett samhälle...”. A.a., s. 148, n19. (Översatt från engelskan. Ö.a.)

¹⁵ A.a., s. 165. (Översatt från engelskan. Ö.a.)

¹⁶ Gilles Dauvé, ”Sur l’ultragauche” (1969), publicerad på engelska som ”Leninism and the ultraleft” i Jean Barrot (Gilles Dauvé) och François Martin, *Eclipse and re-emergence of the communist movement*, (Detroit 1974); på svenska som ”Leninismen och ultravänstern” i *Vägrandets dynamik* (Stockholm 2004).

införlivande av vetenskap och kunskap i produktionsprocessen. Detta möjliggör övertagandet av hela det alienerade kunskapssystem som i sin tur gör ett återerövrande av merarbetstiden och dess förvandling till disponibel tid möjlig. Kommunismen förstås alltså inte i termer av en ny fördelning av samma slags rikedom med grund i arbetstiden, utan som något som vilar på en ny form av rikedom mätt i disponibel tid.¹⁷ Kommunismen handlar inte om något mindre än ett nytt förhållningssätt till tid, eller till och med om en annan sorts tid. Genom ett sådant fokus på tiden menar Dauvé att Marx antyder att en radikal brytning skiljer kommunismen från kapitalismen, vilket ”utesluter hypotesen om en *gradvis* väg till kommunismen genom värdelagens gradvisa förintande” och slår därmed fast att det rådristiska eller demokratiska alternativet till leninism i sig självt är inadekvat.¹⁸

Även på ett mer fundamentalt ontologiskt plan pekar de tidigare utkasten mot ett radikalare revolutionsbegrepp. De visar att kritiken av den politiska ekonomin enligt Marx ifrågasätter uppdelningen av subjektivitet och objektivitet, den till synes självklara definitionen av vad det innebär att vara en individ, och vad som utgör och inte utgör vårt vara. För Marx är dessa ontologiska frågor i allt väsentligt *samhälleliga*. Han ansåg att de politiska ekonomerna mer eller mindre lyckats med att tydliggöra de kategorier som under kapitalismen håller de samhälleliga livsformerna i sitt grepp. Men medan bourgeoisien tenderade att framställa dessa som ahistoriska nödvändigheter uppfattade Marx dem som historiskt specifika former av mellanmänniska förhållanden och av förhållandet mellan människa och natur. Det faktum att mänsklig verksamhet förmedlas av samhällsförhållanden mellan ting ger upphov till den mänskliga subjektivitetens atomiserade, objektlösa karaktär. Under kapitalismen är den individuella erfarenheten en ren subjektivitet där all objektivitet i kapitalets form sätter sig emot den:

¹⁷ ”Ty den verkliga rikedom är alla individers utvecklade produktivkraft. Det är således inte längre arbetstid utan disposable time som utgör rikedomens mått”, Marx, *Grundrisse*, s. 207. Det är intressant att Moishe Postone som varit tydlig med värdeformsperspektivets radikala politiska innebörd grundar sin omtolkning av Marx på just detta avsnitt. Se *Time, labor and social domination* (Cambridge 1993).

¹⁸ Dauvé, ”Leninismen och ultravänstern”, a.a., s. 119.

Egendomen skiljande från arbetet framstår som en nödvändig lag i detta utbyte mellan kapital och arbete. Bestämt som *icke-kapital* som sådant är arbetet: 1) *icke-föremålsliggjort arbete, fattat i negativ mening* [...] skilt från alla arbetsmedel och arbetsföremål, från hela sin objektivitet. Det är det levande arbetet som existerar som *abstraktion* från dessa moment av sin reala verklighet (det är likaså icke-värde); denna fullständigt blottlagda, denna från all objektivitet nakna, rent subjektiva existens. Arbetet som den *absoluta fattigdomen*: fattigdomen inte som brist, utan som fullständig frånvaro av den objektiva rikedom. [...] 2) Som *icke-föremålsliggjort arbete, icke-värde, positivt* förstått, eller som negativet, som står i relation till sig självt, är det själva arbetets *icke-objektiverade*, alltså icke-föremålsliga, d.v.s. arbetets subjektiva existens. Inte arbetet som föremål utan som aktivitet; inte som värde utan som värdets *levande källa*. Den allmänna rikedom gentemot kapitalet, där denna allmänna rikedom existerar objektivt, som verklighet, som kapitalets *allmänna möjlighet*, som bevaras som sådan i aktionen. Det är alltså ingen självmotsägelse, eller rättare sagt: det är på alla sätt en självmotsägande sats att arbetet i ena sidan är den *absoluta fattigdomen som föremål*, å andra sidan rikedomens *allmänna möjlighet* som subjekt och som aktivitet, betingar dem ömsesidigt och följer av arbetets väsen, liksom arbetet *förutsättes* av kapitalet som dess motsats, som kapitalets motstående existens, och liksom arbetet å andra sidan förutsätter kapitalet.¹⁹

Sådana ontologiska beaktanden spelar en viktig roll i Théorie Communistes (TC:s) verk, en grupp som uppstod i mitten av sjuttioalet från diskussionerna i kommuniseringsmiljön efter 1968. Enligt TC skapar inte den kommunistiska revolutionen förstådd som kommunisering en *arbetets republik* eller något nytt sätt att förvalta produktionsmedlen. Den ska snarare förstås som ett överskridande av det alienerade samhällliga produktionsförhållande som upprättar den åtskillnad av subjektivitet och objektivitet som präglar våra liv under kapitalismen. Genom att överskrida åtskillnaden mellan individer liksom mellan individ och produktionsmedel överskrider kommuniseringen det som skiljer den mänskliga subjektiviteten från det ”föremålsliggjorda

¹⁹ Marx, *Grundrisse*, s. 115f.

arbetet”,²⁰ det vill säga den klyvning mellan subjekt och objekt som under kapitalismen utgör grunden för den samhälleliga verkligheten. TC föreställer sig detta som ett överskridande av var och en av de dimensioner som Marx beskriver i *Grundrisse*: arbetet som avskild verksamhet upphör att existera; produktionen upphör att vara skild från och härska över reproduktionen; behov upphör att vara skilt från förmåga; individer upphör att konfronteras med sin samhälleliga existens genom de förmedlingar som handeln med deras produkter och staten utgör – de övergår till att vara *omedelbart* samhälleliga. Revolutionen som kommunisering upplöser både tingens samhälleliga form – det vill säga deras tillstånd som bärare av ”föremålsiggjort arbete”, av värde (de blir till ting igen) – och individens atomiserade, tomma, åtskiljda subjektform. Liksom Marx i *Grundrisse*²¹ anser TC således att det ursprungligen *objektiva* produktionsmomentet inte längre härskar över det subjektiva, utan istället övergår till att vara ”den organiska, samhälleliga kropp vari individerna reproducerar sig som individer, men som samhälleliga individer”.²²

De tyska debatterna

Det nya sätt att tillgodogöra sig Marx ur vilket kommuniseringsperspektivet uppstod var del av en mycket större utvecklingsprocess och ett tillägnande ånyo av en radikal Marxläsning. I och med den ungerska revolutionen 1956 hade den officiella kommunismen inte längre hegemoni över motståndet och tolkningen av Marx i västländerna. Medan Marx sa ”tvivla på allt”, tenderade den ortodoxa eller traditionella marxismen att framstå som en enhetlig världsåskådning med svar på alla frågor. Den hade en allomfattande filosofi (”den dialektiska materialismen”), en mekanistisk historiesyn (”den historiska materialismen”) och sin egen nationalekonomi (”den marxistiska

²⁰ Och det som separerar denna från naturen, vilken för kapitalet – i likhet med människorna – inte är något annat än en resurs för den abstrakta rikedomens expansion.

²¹ Dock hävdar inte TC att kommuniseringen utgjorde Marx revolutionsbegrepp, se stycket om ”programmatismen” nedan.

²² Marx, *Grundrisse*, s. 212.

politiska ekonomin”).²³ Dessa grundpelare för den officiella varianten av marxism ifrågasattes genom ett återvändande till Marx kritiska anda, i mångt och mycket på samma sätt som en tidigare generation kritisk marxism hade blomstrat i den ryska revolutionens kölvatten.²⁴

Under denna period – liksom på tjugotalet – inbegrep återvitaliseringen av en marxsk teori en brytning med synen på marxismen som ett positivt kunskapssystem och liksom åter ett erkännande av dess kritiska dimension – en förändring i vilken Marx förhållande till Hegel åter stod på dagordningen. Vid 1960-talets mitt hade förkastandet av de vedertagna tolkningarna nått även *Kapitalet* – hans centrala verk. Nya läsningar grundade sig på de tidigare utkastet till kritiken av den politiska ekonomin och intresserade sig inte endast för de slutsatser som Marx hade dragit, utan även för den metod han använt sig av för att göra det. I Frankrike läste man om *Kapitalet* på ett strukturalistiskt sätt, i Italien tolkade Mario Tronti och den operaistiska rörelsen verket ”från arbetarklassens synvinkel” och i Tyskland uppstod *Neue Marx-Lektüre* (”ny Marxläsning”).

Det tyska språket gav *Neue Marx-Lektüre* ett tydligt försprång i förhållande till analysen av Marx i andra länder. Den ”okända Marx” nya texter gjordes ofta tillgängliga och kända i Tyskland före något annat land och naturligtvis fanns där inte några översättningsrelaterade problem.²⁵

²³ För en tolkning av ”traditionell marxism” som ”världsåskådningsmarxism”, se Michael Heinrich, ”Invaders from Marx: On the uses of Marxian theory, and the difficulties of a contemporary reading”, *Left Curve* nr 31, 2007, s. 83–88. Av allt att döma härstammar detta sätt att beteckna den ”traditionella marxismen” från den humanistiske marxisten Iring Fetscher, som undervisat både Reichelt och Postone. Se hans *Marx and Marxism* (New York 1971).

²⁴ Några epokgörande verk från denna period är Lukács *Historia och klassmedvetande*, Korschs *Marxism och filosofi*, Rubins *Essays on Marx's theory of value* och Pasjukanis *Law and Marxism*. Den nya perioden präglas bl.a. av en återupptäckt av många av denna den förra periodens texter och av ett fördjupande av deras frågeställningar.

²⁵ Ett talande exempel på detta är, som Christopher J. Arthur påpekar, det faktum att näst-intill alla träffar på ordet ”förkroppsligat” arbete i *Kapitalet* är översättningar av det tyska ordet *Darstellung*, som snarare borde översättas till ”representerat”. Se hans ”Reply to critics”, *Historical materialism* nr 13.2, 2005, s. 217. För implikationerna av detta vad gäller svenskan, se Mats Dahlkvists anm. till översättningen av det första kapitlet i den första utgåvan av *Kapitalets* första bok och dess supplement om värdeformen (1867), i Marx: *Kapitalet. Första boken. Supplement*, övers. M. Dahlkvist & M. Thorell (Lund 1985), red.

Vidare var den betydande kulturella tillgång som Marx hade dragit nytta av i kritiken av den politiska ekonomin, den klassiska tyska idealismen, här inte föremål för problemen rörande mottagandet av det hegelianska tänkandet som i andra länder. Medan den nya Marxläsningen i Frankrike och Italien tenderade att ha en djupt anti-hegeliansk böjelse, som en reaktion mot tidigare hegelianska och hegeliansk-marxistiska trender, kunde den tyska diskussionen alltså skapa sig en mer nyanserad och välinformerad bild av kopplingen mellan Hegel och Marx. Av avgörande betydelse var att de i beskrivningen av de kapitalistiska samhällsförhållandenas logiska struktur i den verkliga totaliteten såg att Marx i *Kapitalet* stod mer i skuld till *Logikens* systematiska logik än till Hegels uppfattning om den historiska dialektiken. Den nya kritiska marxismen, som i vissa sammanhang har fått det nedsättande namnet ”kapitallogik”, hade således mindre gemensamt med den tidigare kritiska marxismen hos Lukács och Korsch än med Rubins och Pasjukanis. Neue Marx-Lektüre utgjorde inte någon homogen skola utan ett kritiskt förhållningssätt som präglades av djupa konflikter och oenigheter som icke desto mindre delade en specifik inriktning.

Den tyska diskussionens politiska sammanhang utgjordes av en framväxande radikal studentrörelse. Denna rörelse hade två poler: den ena var mer traditionell och hade i vissa fall kopplingar till den östtyska staten och till en ”ortodox marxistisk” syn på arbetarrörelsen, och en starkt ”antiauktoritär” pol som influerades av Frankfurtskolans kritiska teori, i synnerhet dess psykoanalytiska dimension, med sin förklaring till varför arbetare föreföll ointresserade av revolutionen.²⁶ Till stor del tack vare Frankfurtskolans inflytande blev den tyska studentrörelsen snart känd för sin teoretiskt sofistikerade debatt. Den ”antiauktoritära” polens insiktsfullhet, men även dess instabilitet och ambivalens, tog sig uttryck i dess karismatiske ledare Rudi Dutschkes utveckling. Starkt influerad av Korsch historiserade han 1966 Marx teori om den kommunistiska revolutionens ”två stadier”. Han ansåg den vara otidsenlig och ”för oss mycket tvivelaktig” då den ”skjuter upp

²⁶ Denna innefattade ett intresse för Freud och Reich som man kombinerade med Adornos svidande attack mot den samtida psykoanalysens revisionism, men också för Marcuses *Eros and civilisation* och hans *One-dimensional man*, samt Frankfurtskolans analys av den ”auktoritära personligheten”.

arbetarklassens verkliga frigörelse till framtiden och anser att proletariatets erövring av den borgerliga staten är av primär betydelse för den sociala revolutionen”.²⁷ Ändå var det han som också myntade parollen ”den långa marschen genom institutionerna”, vilken kom att bli *raison d'être* för det tyska partiet Die Grüne (ett parti som han, i likhet med en annan karismatisk antiauktoritär vid namn Daniel Cohn-Bendit, senare kom att ansluta sig till). Idag är det främst det djupt étatistiska och reformistiska Die Linke (Tysklands vänsterparti) som inspireras av hans arv. En teoretiskt betydande person var Hans Jürgen Krahl, som även han spelade en ledande roll i SDS, i synnerhet efter att Dutschke skjutits. Krahl var en av Adornos elever och gjorde rörelsen bekant med många av den kritiska teorins nyckelbegrepp, men han var också aktivist – det är ett ökänt faktum att Adorno skickade snuten på honom och hans studentkamrater när de ockuperade en av institutets byggnader – och vidhöll en inriktning på proletariatet och klasskampen.²⁸ Trots att Frankfurtskolan till stor del låtit studierna av Marx kritik av den politiska ekonomin tas över av de ortodoxa marxisterna genom att istället intressera sig för frågor inom psykoanalys, kultur och filosofi, var det Krahl och andra studenter till Adorno – såsom Hans-Georg Backhaus och Helmut Reichelt – som initierade Neue Marx-Lektüre.

Medan det för kommuniseringsmiljön var dess rötter i rådskommunismen och andra former av vänsterkommunistisk kritik av bolsjevismen som gjorde den mottaglig för de nya Marxtexternas radikalitet, var det i Tyskland, där sådana tendenser uttraderats under naziregimen,²⁹ Adorno och Frankfurt-

²⁷ Rudi Dutschke, ”Zur Literatur des revolutionären Sozialismus von K. Marx bis in die Gegenwart”, *SDS-Korrespondenz*, specialnummer, 1966. (Översatt från författarens engelska översättning. Ö.a.)

²⁸ Krahl dog 1970 i en bilolycka. Det finns ingen engelsk översättning av den postumt utgivna samlingen av hans skrifter och tal, *Konstitution und Klassenkampf*. (Dock finns ett urval på danska: Köpenhamn 1975. Red.)

²⁹ Ett märkbart undantag är Willy Huhn, som hade inflytande på Berlins SDS. Som medlem i Rote Kämpfer, en grupp som under det sena 1920-talet samlade KAPD-medlemmar, blev Huhn satt i fängelse av nazisterna under en kort period åren 1933–1934. Därefter kom han utslutande att hänge sig åt teoretiskt arbete, däribland en betydelsefull kritik av socialdemokratien: *Der Etatismus der Sozialdemokratie. Zur Vorgeschichte des Nazifaschismus*. Dock blev inte rådskommunisterna tillbörligt återupptäckta och publicerade förrän efter rörelsens höjdpunkt.

skolan som kom att spela en liknande roll. Både rådskommunismen och Frankfurtskolan hade utvecklats som en reflektion över misslyckandet av den tyska revolutionens 1918–1919. Även om rådskommunismens förhållande till den tyska revolutionen är mest direkt, fångar Sohn-Rethel i en paradoxal formulering Frankfurtskolans och de relaterade tänkarna Lukács och Blochs mer komplext förmedlade förhållande till dessa händelser: ”Den nya idéinriktning dessa individer representerar utvecklades som en teoretisk och ideologisk överbyggnad till den revolution som aldrig ägde rum”.³⁰

Även om Frankfurtskolan saknade all koppling till arbetarklassmiljön hade den försökt att hålla en kritisk och emancipatorisk marxism vid liv gentemot den apologetiska ideologi för en statscentrerad ackumulation som den hade utvecklats till i Ryssland. Likhetera med rådskommunismen framträder tydligast i tidigare texter såsom Max Horkheimers *Autoritärer Staat* [1940], som de antiauktoritära studenterna publicerade utan den äldre och mer konservativa Horkheimers samtycke. Icke desto mindre återstår en radikal kritik av det kapitalistiska samhället i centrum av Adornos mindre uppenbart politiska texter från femtio- och sextioalet – kanske till och med just därför att de undviker den omedelbara politiska genomslagskraftens logik. Medan ”ultravänstern” hade försökt att hålla den marxistiska teorins löfte om frigörelse vid liv gentemot den samtida arbetarrörelsens verkliga utveckling genom att lägga emphasis vid arbetarklassautonomi i motsats till arbetarklassrepresentation och -institutioner, försökte Frankfurtskolan paradoxalt nog göra detsamma genom att vända ryggen till den omedelbara klasskampen och de ”ekonomiska frågorna”.

Detta innebar att det radikala återupptagandet av Marx i 1960-talets Tyskland nödvändigtvis framstår som såväl en fortsättning på som en brytning med arvet från Frankfurtskolan. Mötet mellan en mottaglighet grundad

³⁰ Han fortsätter: ”Denna ideologiska rörelsens paradoxala situation bidrar med en förklaring till varför den nästan uteslutande valde att fokusera på frågor kring överbyggnaden, medan ett intresse för den materiella och ekonomiska grund detta borde ha vilat på lyste med sin frånvaro.” Sohn-Rethel, *Intellectual and manual labour* (New Jersey 1978), s. xii. Se den första meningen i Adornos *Negativ dialektik* (Göteborg 2019), s. 13: ”Filosofin, som en gång föreföll överspelad, håller sig vid liv eftersom ögonblicket för dess förverkligande försumrades”.

på Frankfurtskolan och en vändning mot en detaljerad studie av kritiken av den politiska ekonomin, som de denna hade undvikit, uttrycks i en anekdot om Backhaus. Enligt Reichelt kan man härleda ursprunget till Neue Marx-Lektüres program till en händelse 1963 när Backhaus, som inhyt student i Frankfurt, av en slump kom över vad som då var en mycket sällsynt första utgåva av *Kapitalet*.³¹ Han lade märke till att skillnaderna mot den andra utgåvan var extremt tydliga i denna text, men att så endast var fallet för att han hade närvarat vid Adornos föreläsningar om den dialektiska samhällsteorin:

Om inte inte Adorno ständigt hade uttalat idén om något ”begreppsligt i verkligheten själv”, om en verklig allmänhet som kan spåras till bytesabstraktionen, utan hans frågor om konstituerandet av kategorierna och deras inre förhållande i den politiska ekonomin, och utan hans förståelse av en objektiv struktur som blivit autonom, hade denna text förblivit tyst – vilket var just vad den hade varit under den (redan då!) hundra år långa diskussionen om Marx värdeteori.³²

Debatter om den nya läsningen av *Kapitalet* tog fart på allvar efter 1968. De frågor som då uppmärksammades, varav de flesta endast togs upp senare och ofta på ett mindre djupgående vis i diskussionen på andra språk, rörde: beskaffenheten hos Marx metod och huruvida Engels begripit denna eller inte; förhållandet mellan kategorierna i *Kapitalets* dialektiska utveckling och den hegelianska dialektiken; hur man skulle förstå den ofärdiga aspekten av Marx kritiska projekt; betydelsen av termen ”kritik” och skillnaden mellan Marx och den klassiska politiska ekonomins värdeteorier; samt abstraktionens natur i Marx begrepp abstrakt arbete och i kritiken av den politiska ekonomin i allmänhet.

³¹ Det finns stora skillnader – speciellt beträffande det första kapitlet om varan och värdets struktur och framställning – mellan den första tyska utgåvan av *Kapitalet* och den andra, vilken legat till grund för de något annorlunda följande upplagorna och översättningarna till andra språk. black, Detroit 1969.

³² Helmut Reichelt, *Neue Marx-Lektüre: Zur Kritik sozialwissenschaftlicher Logik*, Hamburg 2008, s. 111. (Vår övers. från engelskan.)

Trots deras ofta filologiska och abstrakta karaktär ansågs debatterna om den nya läsningen av *Kapitalet* ha en politisk betydelse i spänningsförhållandet mellan studentrörelsens antiauktoritära och traditionella poler, där den senare höll fast vid att den ortodoxa marxismens ramverk endast behövde moderniseras och justeras.³³ Neue Marx-Lektüre utmanade detta projekt för en förnyad ortodoxi genom att inte argumentera för något mindre än en grundläggande rekonstruktion av kritiken av den politiska ekonomin.³⁴

Vid denna tid var det dominerande synsättet på den metoden i *Kapitalet* något slags variant av det logisk-historiska synsätt Engels förordat i texter som hans recension av Marx *Till kritiken av den politiska ekonomin* från 1859 och hans förord och bilaga till *Kapitalets* tredje band. Enligt detta synsätt följer *Kapitalets* kategoriers framåtskridande till punkt och pricka deras historiska utveckling, vilket får *Kapitalets* första kapitel att framstå som en beskrivning av en förkapitalistisk tid av ”enkel varuproduktion” då ”värdelagen” sades råda på ett rent sätt. I de tyska och sedermera de internationella diskussionerna utmanade man Engels auktoritet – liksom den traditionella marxism som vilade på den – i sin helhet.³⁵ Neue Marx-Lektüre ansåg att varken Engels tolkning eller några av de föreslagna modifieringarna av den³⁶ gjort rättvisa åt rörelsen bakom ordningen och utvecklingen av *Kapitalets* kategorier. Istället för ett steg från ett tidigare icke-kapitalistiskt stadium, eller en hypotetisk förenklad modell av enkel varuproduktion till ett senare stadium, eller en mer invecklad modell av den kapitalistiska varuproduktionen, var *Kapitalets* rörelse från början till slut att betrakta som en presentation av den kapitalistiska totaliteten på sin resa från det abstrakta

³³ Om den traditionellt marxistiska polen i SDS fram till 1968 i allt väsentligt var reformistisk – den förespråkade en legal övergång till socialism – var det snarare en antirevisionistisk maoism-stalinism som kom till uttryck efter 1968. Under denna period övergav många före detta ”antiauktoritära” sin kritik av partimarkismen för att istället delta i bildandet av ”K-grupper” (där ”K” stod för Kommunist).

³⁴ Se Michael Heinrich, ”Reconstruction or deconstruction? Methodological controversies about value and capital, and new insights from the critical edition” i Bellofiore & Fineschi (red.), *Re-reading Marx: New perspectives after the critical edition* (London 2009).

³⁵ Se ”The moving contradiction”, *Endnotes* nr 2, 2010.

³⁶ Grossmann utvecklar till exempel idén om successiv approximation [Annäherungsverfahren]: *Kapitalet* uppfattas som en framställning av en rad analytiska modeller som görs mer komplexa i takt med att fler verklighetsaspekter läggs till.

till det konkreta. I *Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx* [*Kapitalbegreppets logiska struktur hos Karl Marx*] [1970] utvecklar Helmut Reichelt ett begripliggörande som i en eller annan form är grundläggande för dagens systematisk-dialektiska teoretiker: "kapitalbegreppets logik", förstått som en självbestämmande process, står i förbindelse med begreppets rörelse bortom sig självt i Hegels *Logik*.³⁷ Enligt detta synsätt kan man beskriva kapitalets värld som objektivt idealistisk: till exempel är varan ett "sinligt-översinnligt ting". Värdeformens dialektik, som tar avstamp i den enklaste varuformen, visar hur värdets abstrakta och ideella samhällliga former härskar över den samhällliga livsprocessens materiella och konkreta aspekter. Som Reichelt formulerar det framstår kapitalet för Marx

således som ständig formförändring, från vilken bruksvärdet ständigt både integreras och utesluts. I denna process antar även bruksvärdet formen av ett i all oändlighet försvinnande föremål. Men detta föremåls ständigt upprepade försvinnande är en förutsättning för själva värdets fortlevnad: det är tack vare den ständigt reproducerade formförändringen som värdets och bruksvärdets direkta enhet kan bibehållas. Det som skapas därigenom är en inverterad värld i vilken sinnlighet i ordets vidaste bemärkelse – som innefattar bruksvärdet, arbetet, ämnesomsättningen med naturen – nedbringas till ett medel för självbevaringsdriften av den abstrakta process som är den drivande faktorn bakom den objektiva världen av ständig förändring i sin helhet. [...] Hela den sinnliga värld utgjord av människor som reproducerar sig själva genom tillfredsställandet av sina behov genom arbetet sugts stegvis in i denna process, i vilken alla aktiviteter är "inverterade i sig själva". I sin försvinnande skepnad utgör de alla direkt sin egen motsats: det allmännas fortlevnad.³⁸

³⁷ Helmut Reichelt, *Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx*, Frankfurt am Main 1970. Till vilken grad de kan sägas vara varandras motsvarigheter är en mycket omdebatterad fråga. Se debatterna mellan Chris Arthur, Tony Smith och Robert Finelli i *Historical Materialism* (nr 11.1, 15.2 och 17.1). På relativt olika sätt kritiserar Tysklands Michael Heinrich och Dieter Wolff idén om en kapitalets och andens "likformighet".

³⁸ Reichelt, "Social reality as appearance: Some notes on Marx's conception of reality", i Bonefeld m.fl. (red.), *Human dignity. Social autonomy and the critique of capitalism* (Aldershot 2005), s. 46f. (Övers. från engelskan.)

Detta är den ontologiska omvändningen, det materiella livets övertagande av kapitalets ande. Det är vad Camatte begrep med sin insikt om vikten av att förstå kapitalet som värde i rörelse och som subsumtion. Om det inte finns något bruksvärde annat än det kapitalistiska samhällets värdeform, om värdet och kapitalet utgör en kraftfull, totaliserande form av församhälleligande som formar livets alla aspekter, kan inte överskridandet av dem vara en fråga om blotta ersättandet av marknadsmekanismerna medelst en statlig manipulering av arbetarnas självförvaltande av dessa former, utan något som kräver en radikal omvandling av livets samtliga aspekter. Den traditionella marxistiska uppfattningen som härrör från Engels – enligt vilken värdelagen existerade innan kapitalismen – skiljde teorin om marknaden och värdet från den om mervärdet och exploateringen, och öppnade därmed upp för idéen om en socialistisk värdelag, en socialistisk penningform, ”marknadssocialism” och så vidare.

En ofullständig Marx?

En del av den ortodoxa marxismens dogmatiska natur bestod i att den tog Marx verk för ett fullbordat system som endast behövde kompletteras med historiska analyser av kapitalismens efterföljande stadier, såsom imperialismen. Upptäckten av de utkast och planer på kritiken av den politiska ekonomin visade att *Kapitalet* var ofullbordat, inte bara i det avseendet att bok två och tre, liksom *Teorier om mervärdet* aldrig fullbordades av Marx, och att de redigerades av Engels respektive Kautsky,³⁹ utan också på så vis att dessa böcker bara utgjorde de inledande banden i ett projekt om sex böcker, jämte böcker om jordegendomen, lönarbetet, staten och ”Världsmarknaden

³⁹ Då man i Moskva gav ut *Teorier om mervärdet* i ny upplaga vågade man ifrågasätta Kautskys redaktionella val, något som inte kom på fråga vad gällde de stora ändringar Engels gjort i tredje boken. Sedan utgivningen av de ursprungliga manuskripten (på tyska) står det klart att Engels arbete innehåller omfattande omskrivningar och tveksamma redaktionella val – men att ifrågasätta marxismens centrala skrifsamling var bannlyst inom den traditionella marxismen. Se Michael Heinrich, ”Engels’ edition of the third volume of Capital and Marx’s original manuscript”, *Science & society* nr 4, 1996, s. 452–466.

och kriser”.⁴⁰ Insikten om att vad som föreligger av Marx projekt bara är ett fragment var av enorm betydelse, eftersom det implicerade att den marxiska teorin kunde ses som ett i grunden öppet projekt, och gav upphov till forskningsområden som Marx själv knappt hade berört. Den så kallade statshärledningsdebatten⁴¹ och debatten om världsmarknaden var försök att utveckla några av dessa områden vilka Marx själv inte hade behandlat systematiskt i *Kapitalet*.⁴²

Utifrån Pasjukanis pionjärarbete begrep deltagarna i statshärledningsdebatten åtskiljandet av ”det ekonomiska” och ”det politiska” som något specifikt för det kapitalistiska herraväldet. Implikationen var att revolutionen – långtifrån att upprätta en socialistisk ekonomi och en arbetarstat som i den traditionella marxismen – måste förstås som avskaffandet av både ”ekonomin” och ”staten”. Trots debattens till synes abstrakta – och stundtals skolastiska – karaktär, börjar vi alltså urskilja hur det kritiska återvändandet till Marx på grundval av kamperna i det sena sextioalets Tyskland hade särskilda – och synnerligen radikala – implikationer för hur vi förstår överskridandet av det kapitalistiska produktionssättet.

Detta är lika sant för den centrala marxiska nyckelkategorin abstrakt arbete i de tyska debatterna om värde. Medan abstraktionen inom de borgerliga samhällsvetenskaperna, liksom inom de förhärskande formerna av marxism, är en mental handling menade Marx att en annan form av abstraktion förelåg under kapitalismen: en ”reell” eller ”praktisk abstraktion” som folk verkställer

⁴⁰ Rosdolsky argumenterar uppstudsigt för att andra och tredje boken ingår i ett förändrat projekt för *Kapitalet*, men även om man skulle anta hans ställning istället för Lebowitz [*Beyond Capital*, 1992] och Shortalls [*The incomplete Marx*, 1994] motargument står det klart att de följande tre böckerna är oavslutade arbeten.

⁴¹ *Staatsableitung*-perspektivet utvecklades i vissa västtyska radikala miljöer i slutet av 1960-talet. Dess anhängare anser att staten går att härleda (*ableiten*) från förhållandet mellan arbete och kapital: den är en viss form av detta förhållande, och således kapitalistisk i allt väsentligt. Ö.a.

⁴² För mer om statshärledningsdebatten, se John Holloway och Sol Picciotto (red.), *State and capital: A marxist debate*, Texas 1978 samt Karl Held och Audrey Hill, *The democratic state: Critique of bourgeois sovereignty*, München 1993. Enbart en väldigt liten del av debatten kring världsmarknaden finns översatt, dock finns Oliver Nachtwey och Tobias ten Brink, ”Lost in transition: The german world-market debate in the 1970s”, *Historical Materialism* nr 16.1, London 2008, s. 37–70.

genom utbytet utan att de ens vet om det. Som Reichelts upprepade anekdot om Backhaus antyder så var det Adornos idé om en objektiv begreppslighet hos det kapitalistiska samhällslivet som inspirerade Neue Marx-Lektüres ingång till Marx kritik av den politiska ekonomin. Adornos idé liksom hans föreställning om ”identitetstänkande” hade i sin tur inspirerats av idéer som Sohn-Rethel förmedlat till Adorno under trettioalet. Den tyska diskussionen avancerade alltså genom 1970 års publicering av Sohn-Rethels bok *Geistige und körperliche Arbeit* [*Andligt och kroppsligt arbete*].⁴³ I detta verk identifierar Sohn-Rethel den abstraktion från nyttan som utbytesprocessen verkställer som roten till inte bara besynnerliga samhälleliga syntesen i varusamhällena, utan som roten till själva förekomsten av abstrakta begreppsliga resonemang liksom till erfarenheten hos det självständiga intellektet. Sohn-Rethels tes är att det ”transcendentala subjekt” såsom det uttryckligen teoretiseras av Kant inte är något annat än ett teoretiskt och på samma gång blint uttryck för tingens av utbytet bestämda enhet eller enformighet. Jämte Pasjukanis tankar om hur det ”rättsliga subjektet” och varan samproduceras historiskt, påverkade sådana idéer en period av kritiska undersökningar, där livets samtliga aspekter, inbegripet vår blotta föreställning om inre subjektivitet och medvetande, förstods som formbestämda av kapital och värde.

För Marx är det mest slående exemplet på ”realabstraktion” värdets penningform, och kanske ligger den tyska diskussionens mest vittomfattande bidrag i utvecklingen av en ”monetär värdeteori” i linje med vad Rubin redan hade formulerat. I en viktig passage från *Kapitalets* första utgåva beskriver Marx penningen som en abstraktion, vilken på ett förvrängt sätt antar en verklig existens oberoende av dess särskildheter: ”Det är som om det bredvid och förutom lejon, tigrar, harar och alla andra verkliga djur [...] också skulle existera Djuret, den individuella inkarnationen av hela djurriket”.⁴⁴ Privatarbetenas produkter måste utbytas mot denna konkreta representation

⁴³ Sohn-Rethel, *Geistige und körperliche Arbeit. Zur Theorie gesellschaftlicher Synthesis*, Frankfurt a.M. 1970. Eng. övers., *Intellectual and manual labour: A critique of epistemology* (New Jersey 1978).

⁴⁴ Marx, *Kapitalet. Första boken. Supplement* [1867] (Lund 1985), s. 60.

av det abstrakta arbetet för att deras samhälleliga giltighet faktiskt ska förverkligas. Snarare än en produkt av tanken är abstraktionen alltså något som faktiskt existerar i världen som ett föremål med en samhällelig objektivitet vilken alla måste rätta sig efter.

Den traditionella marxismen förbisåg denna diskussion och följde i allmänhet Ricardo och den borgerliga ekonomin när den betraktade penningen som blott ett fördelaktigt tekniskt verktyg för att underlätta utbytet av redan befintliga varuvärden. De tyska diskussionerna följde däremot upp värdets besynnerliga objektivitet – som inte återfinns i någon enskild vara, utan enbart existerar i ekvivalensförhållandet mellan en vara och totaliteten av alla andra varor – något som enbart uppstår genom penningen. Denna penningens roll i ett allmänt varusamhälle återverkar på erfarenheten av det levande arbete som sådant. I den mån som arbetet är en aktivitet som enbart utförs för pengar är det likgiltigt eller godtyckligt vilket arbete som utförs. Det organiska band som existerade mellan enskilda individer och specifika former av arbete i tidigare samhällen är brutet. Därmed växer ett subjekt fram som förmår att likgiltigt röra sig mellan olika arbetsformer:

Först här blir alltså abstraktionen i kategorin ”arbete”, ”arbete överhuvud”, arbete sans phrase, den moderna ekonomins utgångspunkt, praktiskt sann. Den enklaste abstraktionen, som den moderna ekonomin sätter främst, och som uttrycker en urgammal och för alla samhällsformer giltig relation, framstår ändå endast som praktiskt sann i denna abstraktion som det modernaste samhällets kategori.⁴⁵

Som en praktisk abstraktion är abstrakt arbete alltså en i grunden kapitalistisk form av arbete – en produkt av reduktionen av alla verksamheter till abstrakt penningskapande verksamheter. Enligt det traditionella synsättet behöver avskaffandet av det kapitalistiska produktionssättet inte inbegripa avskaffandet av det abstrakta arbetet: enligt detta synsätt är abstrakt arbete en allmän abstraktion, en generell, överhistorisk sanning som återfinns under det kapitalistiska produktionssättets marknadsformer. Det skulle

⁴⁵ Marx, ”Inledning” [1857], s. 62f.

träda fram under socialismen, då kapitalistens parasitära roll utrotades och marknadens anarkiska organisering av det samhällliga arbetet ersattes av (statlig) planering. Från att ha varit ett kritiskt perspektiv omvandlade den traditionella marxismen kapitalistiska former och lagar till allmänna historiska lagar: i relativt outvecklade områden såsom Ryssland, där marxismen blev den statligt styrda, industriella utvecklingens ideologi, blev *Kapitalet* en "instruktionsmanual". För värdeformsteoretikerna är Marx värdeteori, i egenskap av en monetär värdeteori, däremot "inte en teori om den samhällliga rikedomens fördelning, utan snarare en teori om hur den samhällliga totaliteten blir till i den kapitalistiska varuproduktionens förhållanden".⁴⁶ Frågan gick alltså från att ha gällt fördelningen till att handla om överskridandet av arbetsformen, liksom av rikedom och själva det kapitalistiska produktionssättet.

På grundval av *Grundrisse* och Rubins *Studier* och stundtals, om än också oberoende av de tyska diskussionerna dryftades liknande frågor i andra länder, och man fann liknande svar. Som exempel underströk Althusserns dåvarande lärjunge Jacques Rancière värdeformens betydelse. Althusser hade helt korrekt sett att Marx brutit totalt med Ricardos och den klassiska politiska ekonomins teoretiska fält, men att han var oförmögen att se analysen av värdeformen som nyckeln till denna brytning, eftersom han förkastade den för dess "hegelianism". Rancière anmärkte emellertid att "det som radikalt skiljer Marx från den klassiska ekonomiska teorin är analysen av varans värdeform (eller av arbetsproduktens varuform)".⁴⁷ Denna insikt plockades också upp av en annan "antihegelian" – Lucio Colletti⁴⁸ – och inverkade på en italiensk debatt om värdet som initierats av honom själv och Claudio Napoleoni,⁴⁹

⁴⁶ Heinrich, "Invaders from Marx: On the uses of Marxian theory, and the difficulties of a contemporary reading", *Left Curve* nr 31, 2007. (Vår övers.)

⁴⁷ Jacques Rancière, "Le concept de critique et la critique de l'économie politique des Manuscrits de 1844 au Capital", i Althusser et al., *Lire le Capital* (Paris 1996), s. 128. En övers.: "The concept of 'critique' and the 'critique of political economy'", i Ali Rattansi (red.), *Ideology, method and Marx* (London 1989), s. 114. Här översatt från den första upplagan (*Lire le Capital*, Paris 1965), eftersom en översättning av Rancières text inte finns med i den svenska utgåvan (*Att läsa Kapitalet*, Lund 1970). Ö.a.

⁴⁸ Lucio Colletti, *Marxism and Hegel* (London 1979), s. 281.

⁴⁹ Se Riccardo Bellofiore, "The value of labour value: the Italian debate on Marx, 1968–1976" i den engelska specialutgåvan av *Rivista di politica economica* IV–4–5V, 1999.

vilka drog liknande slutsatser som värdeformsteoretikerna. I den engelskspråkiga diskussionen, där nästan ingenting från den tyska debatten översattes förrän mot slutet av sjuttioalet, tillskrevs Rubin mycket stor betydelse.⁵⁰ I *Conference of Socialist Economists*, ett viktigt forum för dessa diskussioner, förelåg en omfattande dispyt mellan en av Rubin inspirerad värdeteori om det abstrakta samhälleliga arbetet och en traditionalistisk värdeteori som framhöll det kroppsliga arbetet. De som hörde till det första lägret rörde sig i riktning mot en monetär värdeteori, som i de tyska diskussionerna, men diskuterade eller insåg inte alls i samma utsträckning relevansen av Hegels *Logik* för förståelsen av det systematiska förhållandet mellan kategorierna i *Kapitalet*.⁵¹ I brist på översättningar av Reichelt och Backhaus betraktades det engelskspråkiga fåtal som följde tyskarna i deras önskan att rekonstruera *Kapitalet*⁵² – Konstanz–Sydney-skolan, som gick under benämningen ”värdeformsskolan” – som alltför extrem av de flesta andra deltagarna. Ett av de utmärkande dragen hos den systematiska dialektiken i dess nyliga framväxt är att sådana påpekanden om behovet av en radikal rekonstruktion idag utgör diskussionens kärna.

Värdeteorins (anti)politik

Värdeformsteorins kritiska bidrag består i att den ifrågasätter varje politisk föreställning grundad på affirmationen av proletariatet som värdets producent. Den ser Marx verk som en väsentligen negativ kritik av det kapitalistiska samhället. Genom att rekonstruera den marxiska värdeformsdialektiken åskådliggör den hur den samhälleliga livsprocessen är subsumerad under eller ”formbestämd” av värdeformen. Formbestämningens särdrag är

⁵⁰ Förvånande nog fick Rubins betydelse inte något erkännande i den tyska debatten. Hans *Studier* översattes till tyska (från engelskan) först 1973, då utan dess första kapitel om fetischism. Se Devi Dumbadz, ”Sachliche Vermittlung und soziale Form. I.I. Rubins Rekonstruktion der marxischen Theorie des warenfetischismus” i *Kritik der politischen Philosophie: Eigentum, Gesellschaft, Staat II* (Münster 2010).

⁵¹ Ett viktigt undantag är Jairus Banajis banbrytande uppsats ”From the commodity to capital: Hegel’s dialectic in Marx’s Capital”, i D. Elson (red.), *Value: The representation of labour in capitalism* (London 1979).

⁵² Exempelvis Michael Eldred, *Critique of competitive freedom and the bourgeois-democratic state: Outline of a form-analytic extension of Marx’s uncompleted system*, Köpenhamn 1984.

en förvrängd tendens att prioritera formen framför dess innehåll. Arbetet är inte blott något som existerar innan det objektiveras i den kapitalistiska varan som en positiv grund som genom förändringen av dess formella uttryck ska frigöras under socialismen eller kommunismen. Snarare föregår värdet – som den främsta samhälleliga förmedlingen – arbetet och har på ett grundläggande vis ett företräde framför det. Som Chris Arthur argumenterar:

Den mest grundläggande orsaken till att den tradition i vilken man använder sig av den ”enkla varuproduktionens” modell misslyckats är att den väljer att se den mänskliga individen som värdeförhållandenas ursprung, snarare än att betrakta de mänskliga aktiviteterna som objektivt inskrivna i värdeformen [...]. Strängt taget påtvingar sig värdelagen på folk genom verkandet av det system vars hjärta är kapitalet: kapitalet som underordnar sig varuproduktionen är värdeförmeringens syfte och det reella subjekt (som Marx såg det) vi konfronteras med.⁵³

Påståendet att det är vårt arbete som producerar kapitalet må framstå som både riktigt och politiskt slagkraftigt;⁵⁴ men i själva verket är det mer korrekt att säga att det (i en värld som verkligen är upp och ned) är vi som i egenskap av arbetets subjekt produceras av kapitalet. Den samhälleligt nödvändiga arbetstiden är värdets måttstock endast därför att *värdeformen sätter arbetet som sitt innehåll*. I ett samhälle som inte längre behärskas av alienerade samhällsformer – som inte längre kretsar kring den abstrakta rikedomens självutvidgning – kommer det tvång att arbeta som präglar det kapitalistiska produktionssättet att försvinna.⁵⁵ Tillsammans med värdet upphör det abstrakta arbetet att existera som kategori. Reproduktion av individer och deras behov blir till ett självändamål. Utan värdets, det abstrakta arbetets

⁵³ Chris Arthur, ”Engels, logic and history” i Bellofiori (red.), *Marxian economics. A reappraisal: Essays on volume III of Capital, bd I* (Houndmills, 1998), s. 14.

⁵⁴ Se t.ex. Mike Rooke, som anklagar Chris Arthur och den systematiska dialektikens synsätt för att ”förtingliga dialektiken” och för att försumma dess riktiga innebörd som ”arbetets dialektik”: ”Marxism, value and the dialectic of labour”, *Critique*, 37, 2, 2009, s. 201–216.

och lörens kategorier skulle "arbetet" inte längre inneha dess systematiska roll såsom bestämd av den främsta samhälleliga förmedlingen: värdet.

Detta är anledningen till att värdeformsteorin, i termer av det revolutionsbegrepp som följer på den, pekar i samma riktning som kommuniseringen. Överskridandet av de kapitalistiska samhällsförhållandena kan inte bara inbegripa ett enkelt "frigörande av arbetet"; snarare är den enda "vägen ut" upphävandet av värdet som sådant, av den värdeform som gör det abstrakta arbetet till rikedomens måttstock. Kommuniseringen är avskaffandet av varuformen och det samtidiga upprättandet av omedelbart samhälleliga förhållanden mellan individerna. Förstått som en total samhällelig förmedlingsform är värde inget man kan till hälften kan göra sig av med.

Det faktum att endast få värdeformsteoretiker uttryckligen har dragit sådana radikala politiska slutsatser av sitt arbete är oväsentligt. De radikala politiska (eller antipolitiska) slutsatserna är enligt oss den logiska följden av analysen.

Ett återvändande till Marx

Värdeformsteorins insikt om den "dolda kärnan" i Marx kritik av den politiska ekonomin skulle innebära att Marx redan 1867 hade förstått värde som en totaliserande samhällelig förmedlingsform som måste överskridas i dess helhet. Således kunde marxismens historia, med dess bakgrund i arbetets affirmation och i likställandet med statsledd "socialistisk ackumulation", betraktas som en historia om misstolkandet av Marx. Enligt detta synsätt har den riktiga läsningen, vilken pekar mot en radikal negation av värde, av någon anledning förbigåtts. Men om Marx teori om värdeformen implicerade kommunisering i modern mening så var det en implikation som han själv uppenbarligen förbisåg!

⁵⁵ Då klassamhället upphört att existera är "arbetet", det mänskliga behovet av ett utbyte med naturen ("människans oorganiska kropp [...] vilken hon ständigt måste utbyta med för att hålla sig vid liv" [Ekonomisk-filosofiska manuskripten]), inte längre ett yttre tvång utan ett uttryck för vår natur. En bestämning som kommer från en själv, t.ex. i betydelsen att vi måste laga mat, är inte ett tvång.

Mycket riktigt hade Marx själv ett ambivalent hållning till betydelsen av sin värdeteori. Å ena sidan insisterade Marx på dess ”vetenskapliga” betydelse, men ställd inför sina läsares problem att komma underfund med dess subtiliteter verkade han å andra sidan beredd att kompromissa kring den till förmån för resten av sitt verk.⁵⁶ Han var beredd att såväl popularisera sitt verk och ”dölja sin metod” som att låta Engels (som ju, som vi redan sett, var en av dem som hade problem med denna aspekt av sin väns verk) skriva diverse recensioner där analysen av värdet och penningen tonades ned för att inte ”leda bort från huvudämnet”. Det förefaller som om Marx ansåg att

värdeteorin är den logiska förutsättningen för hans teori om den kapitalistiska produktionen, men att den inte är oundgänglig för att förstå innebörden av den senare, och i synnerhet inte för att förstå vad kritiken av den kapitalistiska produktionen går ut på. De senaste årens marxistiska diskussion har på sätt och vis anammat detta till synes marxiska förhållningssätt (se även Marx råd till fru Kugelmann)⁵⁷ genom att fråga sig huruvida den marxiska värdeteorin är en nödvändig beståndsdel av den marxiska teorin om klassexploatering.⁵⁸

Marx verkade acceptera att en mer eller mindre vänsterricardiansk läsning av hans verk skulle passa arbetarrörelsens behov. Hans politiska texter antog att en mäktig arbetarklass, som med hjälp av fackföreningar och partier samlas kring en alltmer homogen arbetaridentitet, helt enkelt skulle utveckla sin vardagliga kamp till ett revolutionärt omkullkastande av det kapitalistiska samhället. Gentemot den lassalleska socialdemokratiska marxismen av sin tid skrev visserligen Marx sin sylvassa *Kritik av Gothaprogrammet* där han kraftigt går till attack mot dess arbetsaffirmerande och inkonsekventa politisk-ekonomiska ställningstaganden. Likväl ansåg han det inte nödvändigt att

⁵⁶ För en diskussion kring detta (som utgår från Backhaus), se Michael Eldred, förordet till *Critique of competitive freedom and the bourgeois-democratic state* (Köpenhamn 1984), s. xlv–li.

⁵⁷ Marx rådde sin väns hustru att, på grund av dess höga svårighetsgrad, hoppa över *Kapitalets* första del (om värde och pengar): Eldred påpekar att många Marxläsare, såsom Sraffas och Althusserns följare, anser att det är det rätta sättet att närma sig Marx.

⁵⁸ Michael Eldred, a.a., s. xlix–l. (Vår övers. från eng.)

publicera den. Dessutom är till och med de idéer han framhåller i denna *Kritik* långtifrån oproblematiska. De inbegriper en övergångsteori enligt vilken borgerlig rätt inom fördelningen alltjämt skulle råda genom användningen av arbetskvitton, och där hans beskrivning av ”socialismens första fas” står kapitalismen mycket närmre än den mer tilltalande andra fasen, utan att kunna förklara hur den ena övergår till den andra.⁵⁹

Det vore fel att påstå att den tyska debatten ignorerade den skillnad som finns mellan den radikala ståndpunkt många av dem härledde eller vidareutvecklade ur Marx kritik och egna politiska verksamhet. Ett viktigt sätt på vilket detta problem började att förstås under slutet av 1970-talet var i termer av en skillnad mellan en ”esoterisk Marx”, med en radikal kritik av värde som totaliserande samhälllig förmedlingsform, och en ”exoterisk Marx”, med inriktning mot och stöd för sin tids arbetarrörelses målsättning.⁶⁰ Den exoteriske Marx ansågs vara grundad på en misstolkning av den radikala potentialen hos 1900-talets proletariat. En stark tendens inom kontexten för den tyska debatten var att göra sig av med den ”exoteriske Marx” till förmån för den ”esoteriske” Marx. Marx idé om kapitalet som ett omedvetet automatiskt subjekt syntes tränga undan den idé han också förefaller ha haft om proletariatet som historiens subjekt. Detta synsätt förnekar inte klasskampens existens, men den anses vara ”systemimmanent” – verkande inom kategorierna – och avskaffandet av kategorierna lokaliseras annorstädes. Enligt detta synsätt hade Marx helt enkelt fel ute anslöt sig till arbetarrörelsen, som i backspegeln har visat sig vara en rörelse för frigörelse inom det kapitalistiska samhället, och inte rörelsen för avskaffandet av detta samhälle. Grupper som Krisis och Exit kan med sin ”värdekritik” sägas representera denna tendens. Även om han inte använder sig av distinktionen esoterisk/exoterisk intar Moishe Postone, som utvecklade sina idéer i det

⁵⁹ Se Robert Nandor Berki, *Insight and vision: The problem of communism in Marx's thought* (London 1984), kap. 5.

⁶⁰ Även om den mycket väl kan härstamma från Backhaus, anser van der Linden att denna distinktion först myntades i Stefan Breuers ”Krise der Revolutionstheorie” (Frankfurt a.M. 1977): se Marcel van der Linden, ”The historical limit of workers' protest: Moishe Postone, Krisis and the 'Commodity Logic'”, *Review of social history*, 42, 3, 1997, s. 447–458.

tidiga sjuttioalets Frankfurt, väsentligen för samma slags ståndpunkt. I *Time, Labor and Social Domination* [1993] ser han Marx som någon som formulerar en ”kritik av arbetet under kapitalismen” (den esoteriske Marx) snarare än en ”kritik från arbetets synvinkel” (den exoteriske Marx), som i den traditionella marxismens läsning. Det är intressant att utöver övergivandet av klass, så är Postone mer explicit än de flesta andra akademiska värdeforms-marxister med att dra slutsatser från sin teori, vilka politiskt gör honom till en del av ”ultravänstern” eller rent av genljuder av kommuniseringstesen.⁶¹

Men långtifrån alla som influerats av Neue Marx-Lektüre, och definitivt inte alla som hör till den kritiska värdeformsorienterade marxismens bredare område, följer denna vändning bort från klasskampen. I den engelskspråkiga diskussionen har anammandet av en ”monetar” värdeteori eller en inriktning på det ”abstrakta samhällseliga arbetet” inte inbegripit samma förkastande av klassanalysen – men så har den inte heller innefattat samma kritik av traditionella vänsteristiska antaganden som växte fram i Tyskland. Werner Bonefeld, som gjort mer än de flesta för att introducera kritiska uppfattningar sprungna ur den tyska diskussionen i den engelskspråkiga marxismen, intar däremot inte ett perspektiv som bestämt tar ställning för klasskampens perspektiv.⁶² Ändå ser de flesta redogörelser avfärdandet av Marx sätt att tillskriva proletariatet en historisk uppgift som ett av de utmärkande dragen för Neue Marx-Lektüre, liksom en varsam skepsis inför klasskampen anses ha varit rådande inom den tyska vänstern. Men om proletariatet som revolutionär aktör avvisas ur detta perspektiv, blir den självklara frågan: varifrån kommer avskaffandet av klassamhället att ske? Det något otillräck-

⁶¹ Som för Dauvé är Marx ”Fragment om maskiner” i Postones ögon något som undergräver traditionellt marxistiska uppfattningar om socialismen: Han ser den traditionella marxismen som en ricardiansk marxism som strävar efter proletariatets självförverkligande snarare än, som hos Marx, dess självavskaffande. Han anser att Sovjetunionen var kapitalistiskt och likt TC betonar han att både objektivitet och subjektivitet är historiska formationer. Men när det kommer till att praktiskt ta ställning i nuet är Postone inställd på reformer, vilket tydliggörs i ett uttalande om att hans analys ”inte behöver betyda att han är ultravänster” (övers. fr. eng. Ö.a.). Se Moishe Postone och Timothy Brennan, ”Labor and the logic of abstraction: An interview” i *South Atlantic quarterly*, 108:2, 2009, s. 319.

⁶² Se t.ex. Bonefeld, ”On Postone’s courageous but unsuccessful attempt to banish the class antagonism”, *Historical Materialism*, 12.3, 2004.

liga svar på denna fråga som ofta formulerats på lite olika vis inom den tyska diskussionen är uppenbarligen att det handlar om att besitta den rätta kritiken – med andra ord, att se revolutionen som uppnåendet av det riktiga medvetandet. Genom detta fokus på korrekt medvetande och kritik förefaller den tyska diskussionen ironiskt nog – trots allt ifrågasättande av en traditionell marxism – återuppta ett slags leninistisk föreställning som skiljer mellan läraren och den lärande.

Vi har betonat hur Neue Marx-Lektüre utgjorde en utveckling och förbättring av Frankfurtskolan. Adornos dialektiska teori om samhället – i termer av dess systemiska självreproduktion bakom individens rygg, dess omkastning av subjekt-objekt-förhållandet, liksom förekomsten av realabstraktioner – sprang ur Marx kritik av den politiska ekonomin. Adorno ägnade sig emellertid aldrig själv åt någon detaljerad studie av *Kapitalet* och dess utkast, utan förlitade sig i stor utsträckning på andras studier.⁶³ Neue Marx-Lektüre visade att det riktiga med Adornos förståelse av det kapitalistiska samhället inte låg inom filosofins och samhällsteorins allmänna områden, utan gällde den traditionella marxismens tolkning av *Kapitalets* inmutade område. Ändå tycktes Adorno och Horkheimer oförmögna att följa sina elevs teoretiska framsteg.⁶⁴ Efter deras död kom Frankfurtskolans eftermäle genom Habermas att helt att förfalla till borgerlig teori, medan Neue Marx-Lektüre bidrog till ett uppsving för den kritiska marxiska teorin.

Likväl kan Neue Marx-Lektüres resultat i ett avseende ses som underlägset Adornos. Kategorin klass spelar en begränsad roll i Backhaus och Reichelts skrifter, och de behandlar frågan om revolutionen som något som ligger bortom deras akademiska expertis. Ironiskt nog är det alltså Adorno som – trots hans idé om proletariats integration – har mer att säga i denna fråga. Antagonism återkommer ständigt som ett begrepp i

⁶³ Utöver Lukács och Sohn-Rethel har Adorno Alfred Schmidt att tacka för alla citat från *Grundrisse* han använder sig av i *Negativ dialektik*. Se Michael Eldred och Mike Roth i översättarens inledning till Backhaus "Dialectics of the value-form" i *Thesis Eleven*, 1, 1980, s. 96.

⁶⁴ Se Helmut Reichelt, "From the Frankfurt School to value-form analysis", *Thesis Eleven*, 4, 1982, s. 166.

hans skrifter, och då i den mycket ortodoxa betydelsen klassantagonism. I essäer som "Gesellschaft" ["Samhälle"] (1965), "Anmerkungen zum sozialen Konflikte heute" ["Anmärkningar om dagens samhällskonflikter"] (1968) och "Spätkapitalismus oder Industriegesellschaft?" ["Senkapitalism eller industrisamhälle"] (1968) visar Adorno prov på ett "ortodoxt" (i ordets positiva bemärkelse) intresse för klassantagonismens och exploateringens verklighet. I "Anmerkungen", skriven tillsammans med Ursula Jaerisch, går han till attack mot begreppet samhällskonflikt som i hans mening är ett "positivistiskt" tillplattande av Marx klasskampsbegrepp, även om det objektivt sett bara kunde utformas i och med klasssamhällets utveckling (till integration). Även om den inte utkämpas medvetet är klassantagonismen enligt Adorno fortfarande helt central i dagens samhälle. Detta blir tydligt i anteckningarna från en Adornoföreläsning som Backhaus angett som en inspiration för Neue Marx-Lektüre. I denna understryker Adorno upprepade gånger att "utbytesförhållandet är preformerat [*präformiert*] av klassförhållandet"; den enda anledningen till varför arbetaren accepterar rådande förhållanden är att han "bara har sin arbetskraft" att sälja. Till skillnad från Backhaus egna skrifter fokuserar Adorno i synnerhet på det faktum att även om utbytet inte är en illusion, utan verkligt, så "står utbytesprocessens sken [*Schein*] att finna i begreppet mervärde".⁶⁵ Om Backhaus och Reichelt gräver mycket djupare i Marx skrifter, skulle man alltså ändå kunna säga att Adorno på sätt och vis var mindre "akademisk" och mer "politisk", och därmed stod närmare Marx upptagenhet vid exploateringen och klassmotsättningen.

Det är också på detta vis som Krahl helt skiljer sig från sina efterträdare. Som hans postumt utgivna skrifers fullständiga titel⁶⁶ antyder hade Krahl inte bara fördelen att vara intresserad av värdekategoriernas förmedling och klasskampen, utan också av ett påtagligt historiskt perspektiv, något som Reichelt och Backhaus väsentligen filologiska verk till stor del saknar. Efter

⁶⁵ Backhaus anteckningar från Adorno-föreläsningen 1962 finns med som bilaga i *Dialektik der Wertform* (Freiburg 1997).

⁶⁶ *Konstitution und Klassenkampf. Zur historischen Dialektik von bürgerlicher Emanzipation und proletarischer Revolution [Konstitution och klasskamp. Till den historiska dialektiken mellan borgerlig frigörelse och proletär revolution]* (Frankfurt a.M. 2008).

Krahl ersätts allt intresse för historien inom ramen för Neue Marx-Lektüre av ett intresse för systemrekonstruktion. Backhaus, Reichelt och nästa generations värdeteoretiker, såsom Heinrich har valt att utesluta allt som osar ”ovetenskaplig” historiefilosofi eller revolutionsteori från Marx verk. Problemet består inte i att försöka upptäcka ett sätt att mekaniskt tillämpa teorin, utan att komma till insikt om att de problem som Adorno och Krahl besvarade på olika sätt alltså kvarstår. Systemet måste begripas historiskt och historien systematiskt.

Det står klart att det i slutändan inte går att skilja värdeteorin från klassanalysen. Kategorierna värde och klass impliceras ömsesidigt. När man betraktar kapitalet som något som verkar enligt en ”systematisk dialektik”⁶⁷ ser man att deras relation i grunden är intern: det blir tydligt både att ”sättandet av det samhälleliga arbetet i form av motsättningen mellan kapital och lönearbete – är värdeförhållandets sista utveckling”,⁶⁸ och att värdeförhållandet är en produkt av separationen av det levande arbetet från det föremålsiggjorda arbetet, det vill säga från klass. Men även om det därför i slutändan måste vara lönlöst att söka avskaffandet av värdet någon annanstans än hos den klass som tvingas producera det, och som med tiden görs alltmer överflödig av det, måste man konfrontera den skepsis många värdeskritiker hyser gentemot arbetarklassens revolutionära potential. Vi anser att Théorie communiste gör just detta.

I centrum av TC:s teori står uppfattningen om proletariats och kapitalets ömsesidiga implikation eller inblandning. Detta väcker som grundläggande fråga hur den kamp som förs av en klass som är en klass i det kapitalistiska samhället kan avskaffa detta samhälle. Ett av TC:s viktiga bidrag består i det att de undgått att besvara denna fråga genom att tilldela proletariats ett slags revolutionär mänskligt väsen som gömt under dess klass- och kapitalistiska natur, samtidigt förlorar de inte klassmotsättningens grundläggande betydelse ur sikte. Istället uppfattar de klassförhållandet som något som utvecklas historiskt genom kampcykler, men som ändå alltid

⁶⁷ Se ”The moving contradiction”, *Endnotes* nr 2, 2010.

⁶⁸ Marx, *Grundrisse*, s. 203.

innefattar en systematisk implikation. Viktigt är att TC inte hävdar att ”kommuniseringen” alltid existerat ”på grund av vad proletariatet är och vad revolutionen måste vara”.⁶⁹ Istället ska kommuneringsbegreppet betraktas som något som uppstod i slutet av en kampcykel, då kommunism och revolution framstod som någonting annat.

Enligt TC var den gamla arbetarrörelsen, från Marx till den andra och tredje internationalen, del av en kampcykel som de kallar programmatismen.⁷⁰ Under denna period vilade arbetarnas kamp, och den vision om kapitalismens överskridande som uppstod ur denna, på en autonomi och positivitet som arbetare hade möjlighet att vidmakthålla inom förhållandet arbete–kapital. Man skulle kunna beskriva revolutionen under denna period som ett försök att göra det omöjliga: avskaffa ett förhållande genom att bejaka en av dess poler. Socialdemokratins, stalinismens och den spanska anarkistiska periodens tragedi är alltså en produkt av motsättningarna mellan de mål och de medel som satts upp när rörelserna kulminerade. Det i sin tur är en produkt av konfigurationen av denna tids klassförhållanden, det vill säga det sätt på vilket kapitalet och klassen konfronterade varandra. I följande passage sammanfattar François Danel situationen:

Eftersom det kapitalistiska förhållandet, det vill säga dess klassers kamp, omedelbart medfört generaliseringen av lönarbetet snarare än dess avskaffande, abstraherade proletariatet sitt slutgiltiga mål från denna rörelse och fick således revolutionen – sitt maktövertagande – att hänga på både objektiva (produktionskrafternas utveckling) och subjektiva (dess vilja och klassmedvetande) omständigheters mognad. [/] Således framställdes kommunismen som ett program och dess förverkligande som slutstadiet i en omöjlig övergång – som det proletära återerövrandet av, och härskandet över, världets rörelse, där lönarbetet förväntas ”tyna bort” så fort man ersätter penningen med arbetsnoten. [...] Alltså ifrågasatte inte arbetarrörelsen kapitalet

⁶⁹ Marx, *Grundrisse*, s. 203.

⁷⁰ Detta begrepp är det mest omtvistade i debatten mellan Dauvé och TC i *Endnotes* nr 1, 2008.

som produktionssätt, utan bara bourgeoisiens förvaltning av produktionen. Arbetare skulle tillskansa sig produktionsapparaten från denna parasitiska klass och förrinta dess stat för att kunna ersätta den med en annan, ledd av partiet, medvetandets bärare; eller så skulle de underminera den borgerliga statens makt genom att själva organisera produktionen nedifrån, genom fackföreningarna eller rådets makt. Men det var aldrig en fråga om, eller ens en ansats till, ett avskaffande av värdelagen – av ackumulationstvängnet och därmed reproduktionen av exploateringen, som materialiseras i maskineriet, i det fasta kapitalet som kapital i sig, och i denna reproduktions kollektiva aktör: den exploaterande, borgerliga eller byråkratiska klass som arbetarklassen nödvändigtvis konfronteras med.⁷¹

Denna programmatistiska revolutions avgjorda misslyckande ligger till grund för den kapitalism som tog form efter andra världskriget, där arbetarrörelsen, även när den hade viss makt inom det kapitalistiska samhället, inte längre bar sitt tidigare drag av autonom revolutionär affirmation. De som sökte utveckla en revolutionär teori var tvungna att konfronteras med just denna situation. De kamper som sedan gav upphov till ny teoretisk produktion på sextio- och sjuttioalet stod inte bortom programmatismen, vad än grupper som SI hoppades på. De var egentligen av en motsägelsefull natur: motkulturell utopism, ”arbetsvägran” och frågor rörande vardagslivet sammanföll med, och var i många avseenden beroende av, styrkan hos en mer programmatisk rörelse. Det var ur denna motsägelse och dessa kamper som kommuniseringsteorin och den nya kritiska marxismen kunde uppstå. Dessa kampers utfall, till kapitalets fördel, markerar slutet på denna cykel, i samband med en omstrukturering genom vilken klassens möjligheter till positiv autonomi och affirmation inom kapitalismen skulle komma att upplösas. För TC är det just detta nederlag som skapar en ny konfiguration för klassförhållandet, i vilken klassens existens inte längre upplevs som en positivitet att affirmera utan

⁷¹ François Danel, förord till *Rupture dans la théorie de la révolution: Textes 1965-1975* (Paris 2003), s. 8f. (Övers. från franskan. Ö.a.)

som en yttre begränsning i form av kapitalet: det är just denna konfiguration som kräver en ny uppfattning om kommunismen och en ny Marxläsning.

Man skulle kunna tolka detta "återvändande till Marx" som en del av den kommunistiska teorins upp- och nedgång i samband med de revolutionära vågorna: 1917, 1968 och så vidare. Kommuniseringsperspektivet hade emellertid inte kunnat uppstå ens ur den tidigare revolutionära periodens marginella, kätterska tendenser. Inte heller hade tidigare kritiska former av marxism kunnat gå så långt som dem som uppstod ur sextiotalets sammanhang. Mycket riktigt utvecklade Lukács, Rubín och Pasjukanis sina uppfattningar i förhållande till en framväxande arbetarrörelse som uttryckte en viss konfiguration av förhållandet kapital–arbete. De tidigare kritiska marxisternas verk bar, precis som Marx – den förste värdeformsteoretikern –, på motsättningar och begränsningar som den senare generationen, den som var verksam då programmatismen gick mot sitt slut, hade möjlighet att överskrida.⁷² Under den tidigare perioden hade programmatismens affirmativa proletära projekt – även om detta var dömt att misslyckas, inte bara ur vårt kommuniseringsperspektiv utan även, och detta är en viktig punkt, i det som avser de mål den själv satt upp för sig – gett "spelrum" åt motsättningen mellan kapital och arbete. Vid 1960-talets slut höll detta spelrum emellertid på att försvinna. För 1900-talets "andra revolutionära vågs" teoretiker stod i synnerhet en fråga på spel: den om förkastandet av idén om och praktiserandet av socialismen, förstådd som arbetarnas erhållande av sitt arbetes sanna värde inom ramen för en planerad ekonomi.

Den kritiska Marxläsningen begriper den radikalitet som den revolutionära negationen av värdet innefattar: det handlar lika mycket om över-

⁷² Till exempel kan vissa av Rubíns kategorier – såsom de överhistoriska kategorierna "fysiologiskt likvärdigt arbete" och "samhälleligt likställt arbete", socialismens grundvalar –, trots det faktum att han förebådar eller direkt influerar mycket yngre värdeformsteori, ses som uttryck för denna periods föreställning om revolutionen och för Rubíns individuella situation som statsplanerare. Även om de flesta värdeformsteoretikerna av idag inte uttryckligen förkastar en programmatisk uppfattning om revolutionen, tar de avstånd från arbetets affirmation i mycket större utsträckning än vad som varit fallet i tidigare kritisk marxism. Värdeformsteoriens "revolutionära" följder träder inte fram förrän klasskampens, det vill säga kapitalismens, utveckling tillåter det.

skridandet av oss själva som av något ”okänt”. TC:s bidrag ligger i det att de begriper hur och varför konfigurationen av motsättningen mellan kapital och arbete i en tidigare period inte gav upphov till ett sådant överskridande. På Marx tid, och i den historiska arbetarrörelsens sammanhang, ställdes frågan om revolution av förhållandet mellan kapital och proletariat i termer av arbetets, värdets och klassens affirmation snarare än negation. TC:s verk antyder att den radikala ”utgång” som är värdeformsteorins följd kan ses som något som bestäms av själva arbete–kapital–förhållandets historiska utveckling i sig självt, snarare än som en produkt av ett på ett ahistoriskt plan riktigt medvetande, av ett fritt svävande vetenskapligt synsätt eller kritiskt perspektiv. Det historiska perspektivet på klassförhållandet kompletterar värdeformsteorin. Den systematiska dialektikens utförliga analys av de kapitalistiska samhällsförhållandena och av värdeformsteorin kan å sin sida hjälpa kommuniseringsperspektivet genom sin framställning av vad detta klassförhållande exakt är för något, och av hur det kapitalistiska samhällets specifika samhällsförhållanden formbestäms som sådana. Den systematiska dialektiken och värdeformsteorin kan hjälpa oss att förstå det kapitalistiska klassförhållandets art, det vill säga exakt vad det är som har en historia i vilken revolutionen tidigare framträtt i form av programmatism, medan dess adekvata utsikt för ett överkommande idag är kommunisering. Kommunism kan bara uppnås genom avskaffandet av ett mångfacetterat förhållande som utvecklats i tiden; ett avskaffande av detta innebär helt enkelt att vi upphör att konstituera värdet och att det upphör att konstituera oss. Vår egen periods radikalitet ligger i att vi nu inte kan föreställa oss kommunismen på något annat sätt.